

Анотація

Розуменко І. В. Історіографія питання правового регулювання нерухомого майна в руському праві в працях учених XIX — початку XX століття. — Стаття.

Стаття присвячена розгляду історіографії правового регулювання питань, що стосуються землеволодіння в працях учених XIX — початку XX століття. Проводиться аналіз процесів руху землі на основі вивчення законодавства про купівлю-продаж, застави, спадкування та передачі нерухомості. Дослідження інституту нерухомості та його значення в цивільному обороті в контексті питань власності та правового режиму нерухомості.

Ключові слова: нерухомість, землеволодіння, нерухоме майно, право власності, вотчинне право.

Summary

Rozumenko I. V. The historiography of the issue of legal regulation of real estate in Russian law in the work of scientists of the nineteenth — early twentieth century. — Article.

The article is devoted the historiography of the legal regulation of issues relating to land tenure in the writings of scientists of the XIX — XX century. The analysis of processes of motion of the earth through the study of the legislation on the sale, mortgage, inheritance and property transfer. Real Estate Institute of Study and its importance in public circulation in the context of the legal regime of property and real estate.

Keywords: real estate, estates, property rights, patrimonial law.

УДК 340.15:344.13/14(477)“1919/1921”

В. А. Шершенькова

РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ В УСРР В 1919–1921 РОКАХ

Дослідження історії становлення та розвитку законодавства про військові злочини в Україні, особливо радянського періоду, є необхідним і важливим, оскільки врахування історичного досвіду може стати корисним при реформуванні сучасного кримінального законодавства. Ці дослідження мають відношення і до процесу реформування в нашій державі судової системи, реформування армії. Актуальність обраної тематики також пов'язана із тим, що обороноздатність держави є одним з найважливіших її завдань, а без стабільності і військової дисципліни в армії досягнути цієї мети практично неможливо.

Відомо, що військова служба будується на суворому дотриманні військової дисципліни, виконання військовослужбовцями своїх службових обов'язків, що в свою чергу безпосередньо впливає на боєздатність армії.

Військові злочини представляють небезпеку і порушують статутний правопорядок в Збройних Силах України. У зв'язку з цим актуальним є дослідження правового закріплення в законодавстві поняття та суті військових злочинів і покарання за них, які застосовувалися в кримінальному законодавстві в УСРР.

Звернемося до огляду даних судової статистики про роботу місцевих та апеляційних судів України в 2006–2010 рр. Упродовж 2006–2010 рр. у військових судах перебувало на розгляді 2486 кримінальних справ. Починаючи з 2007 р.

спостерігається стала тенденція зростання кількості злочинів проти встановлення порядку несення військової служби (військові злочини).

Так, у 2006 р. було розглянуто 533 кримінальних справи, у 2007 р. — 487, у 2008 р. — 441, у 2009 р. — 486, а у 2010 р. — 539 [1, 6–7].

Окремі аспекти даного питання досліджувалися в працях таких науковців, як Х. М. Ахметшин, З. О. Ашитов, Б. М. Бабій, А. Г. Горний, О. Д. Максимова, М. Н. Нікітченко, С. П. Черкасов, А. Н. Чуватін, В. М. Чхиквадзе та інші.

У зв'язку з недостатньою кількістю наукових досліджень обраної теми, виникає потреба у вивченні законодавства про військові злочини радянської України, а саме у період встановлення радянської влади в 1919–1921 рр.

Досліджуваний період в історії держави та права України названо «воєнним комунізмом», який був застосований радянською владою на території Росії та інших радянських республік у період з 1918 по 1921 р.

Політика «воєнного комунізму» в УСРР запроваджувалася з певними відмінностями і розпочалася значно пізніше порівняно з іншими радянськими республіками. В 1919 р. всі закони і розпорядження Центральної Ради, Гетьманату, Директорії та білогвардійців було скасовано і поширено чинність багатьох декретів РРФСР.

Вже у березні 1919 р. республіку проголошено «озброєним табором» та були запроваджені основні принципи «воєнного комунізму», а згодом узято курс на мілітаризацію радянських установ.

Ця політика не могла бути тривалою, оскільки економічна розруха і загроза голоду змусили більшовицьке керівництво вже в 1921 р. відмовитися від «воєнного комунізму» і запровадити нову економічну політику (неп) [2, 501–502].

Ще в 1917 р. піднімалося питання щодо доцільності створення постійної дючої армії. У грудні цього ж року на Загалоноармійському з'їзді з демобілізації армії більшість дійшла згоди за створення міліційних збройних сил [3, 89].

Вже на VIII з'їзді РКП (б), який відбувся 18–23 березня 1919 р. в порядку денний було включено питання щодо воєнного стану і воєнної політики, а також розглянуто питання щодо створення армії на основі обов'язкового навчання робітників і селян. В результаті чого, навчання поступово повинно було привести до формування міліційної армії [4, 94–96].

Так, 4 липня цього ж року виданий Лист ЦК РКП (б) у зв'язку з необхідністю реалізації рішень VIII з'їзду РКП (б) з воєнних питань. У листі закріплені основні принципи воєнної політики і визначені практичні заходи направлені на зміцнення Червоної армії [5, 186].

Уже на наступний рік, на IX з'їзді РКП (б) (29 березня — 5 квітня 1920 р.), на розгляд виносилося питання щодо переходу до міліційної системи в армії. Відповідно до проекту, це армія, в якій до військових частин в мирний час входила невелика кількість кадрів командного складу, а весь рядовий склад і частина командного складу приписувалися до військових частин, які знаходилися в районі їх місця проживання. Вони проходили військову службу шляхом проходження навчальних зборів протягом якогось часу [6, 265–267].

Ще 27 грудня 1918 р. Тимчасовий Робітничо-Селянський уряд прийняв Положення про Робітничо-Селянську Червону Армію України, де вказувалося, що всі громадяни від 18 до 40 років беруться на облік і зараховуються в резерв армії, які могли бути мобілізовані за роками особливим наказом військового відділу [7, 259–260].

В третьому розділі ст. 29 Конституції УСРР 1919 р. також закріплювався принцип загальновійськового обов'язку [8, 365].

Слід зазначити, що на безпосередній розвиток законодавства про військові злочини в УСРР мав велике значення розвиток кримінального законодавства взагалі. На розвиток радянського кримінального права мали вплив «Керівні початки по кримінальному праву РРФСР», які видані у грудні 1919 р., а 4 серпня 1920 р. вони офіційно були введені в дію на території УСРР і набули повсюдного застосування. В них сформульовані основні принципи радянського кримінального права, які лягли в основу перших кримінальних кодексів радянських республік [7, 321–322].

Ще у 1919 р. кодифікаційна комісія Народного комісаріату юстиції УСРР підготувала проект деяких розділів Кримінального кодексу УСРР (загальна частина та розділи «Про державних злочинців», «Про злочини проти особи» та «Про службові злочини»).

У наступному році кодифікаційні роботи у галузі кримінального права продовжувались і в тому числі щодо військових злочинів. У зв'язку з розпалом громадянської війни їх вдалося завершити лише в наступний історичний період [7, 325].

Також варто було б розглянути ті декрети та постанови, які відіграли важливу роль у регулюванні суспільних відносин щодо військових злочинів. Найбільш розповсюджуваним військовим злочином того часу було дезертирство.

Відповідно до Декрету від 3 березня 1919 р. «Про міри боротьби з дезертирством» на всі установи і організації Радянської Республіки було покладено обов'язок щодо спостереження за відношенням співробітників установ до відбування військової повинності. Місцеві військові комісаріати, міліція, волосні і сільські виконавчі комітети та домові комітети зобов'язані були впроваджувати в життя всі декрети та постанови, що стосувалися боротьби з дезертирством. За переховування дезертирів посадові особи притягувалися до кримінальної відповідальності у вигляді позбавлення волі строком до 5 років з обов'язковими примусовими роботами або без примусових робіт. Також посадові особи, які неналежно виконували заходи щодо боротьби з дезертирством, підлягали кримінальній відповідальності у вигляді звільнення з посади або позбавлення волі строком до 3 років. Цивільні особи, які переховували осіб, які самовільно залишили місце військової служби, також підлягали кримінальному покаранню у вигляді позбавлення волі строком до 5 років [9, 124–125].

В числі інших кримінальних покарань до дезертирів застосовувалися: конфіскація майна (повна або часткова); позбавлення земельної ділянки (всієї ділянки або її частини; на певний строк або безстроково). Це право надавалося революційним трибуналам, а там, де вони були відсутні, губернським комісіям по

боротьбі з дезертирством. Сім'ї дезертирів, які їх приховували, виконували роботи в господарствах червоноармійців, якщо ж вони відмовлялися виконувати ці ж роботи, їх арештовували і віддавали до суду. Також на сім'ї дезертирів, які приховували злочинців, накладалися грошові штрафи. Якщо місцеве населення переховувало дезертирів, то губернські комісії по боротьбі з дезертирством мали право накладати штрафи на цілі волості, села за круговою порукою всього населення або призначати для них примусові громадські роботи. Посадові особи, які переховували мобілізованих і дезертирів, підлягали найтяжчим покаранням, аж до смертної кари (розстріл) [10, 326–327].

20 листопада 1919 р. декретом ВЦВК затверджено Положення про революційні військові трибунали. Відповідно до нього, самовільне залишення військової служби вважалось спеціальним військовим злочином і полягало у злісному дезертирстві з військових підрозділів та самовільному залишенні поля бою [11, 586].

Що стосується суб'єктів військових злочинів, то відповідно до декрету ВЦВК 1919 р., ними були військовослужбовці і військовозобов'язані запасу під час проходження ними військової служби. До військових злочинів за декретом відносилися: невиконання бойового наказу; перехід на бік ворога; самовільне залишення поля бою; порушення правил караульної служби в районі бойових дій армії; дезертирство; навмисне пошкодження спеціальних військових споруд та викрадення, пошкодження або знищення військового майна [11, 587].

Уже 11 грудня 1919 р. Рада Робітничо-Селянської оборони постановила внести зміни в декрет «Про міри викорінювання дезертирства» від 3 червня 1919 р. і надати всім комісіям в боротьбі з дезертирством право притягнення до відповідальності осіб, які переховують дезертирів [12, 595].

Радою Робітничо-Селянської оборони прийнято постанову від 13 грудня 1919 р., відповідно до якої губернським комісіям по боротьбі з дезертирством тимчасово надано права революційних трибуналів у справах про дезертирство [13, 572].

7 лютого 1920 р. набула чинності постанова Ради Робітничо-Селянської оборони, за якою польовим комісіям по боротьбі з дезертирством надавалося право накладення штрафів на осіб, які переховували дезертирів [14, 52].

З прийняттям декрету ВЦВК «Про революційні трибунали» від 18 березня 1920 р. були внесені зміни до декретів ВЦВК «Про революційні трибунали» від 12 квітня 1919 р. і Положення про революційні воєнні трибунали від 20 листопада 1919 р. Нове положення визначало (ст. 2), що справи дезертирів і осіб, які їх переховували, пособників та підбурювачів, вважалися злісними, вони навіть не підлягали оскарженню [15, 110].

До революційного трибуналу передавалися справи осіб, які вчиняли один з наступних військових злочинів: втеча з частини під час бою; втеча з частини після наказу про відправку на фронт; вчинення опору при затриманні; викрадення при втечі обмундирування, зброї і спорядження; дезертири з числа осіб командного складу; втеча до ворога; об'єднання дезертирів в озброєні банди; приховувачі, діючі організованою групою; виготовлення і розповсюдження

фальшивих військових документів; переховування дезертирів з корисливою метою; умисне приховування або пособництво дезертирству з боку посадових осіб [16, 125–126].

Переглянувши архівні матеріали, можна дійти висновків: 1) у досліджуваній період найбільш розповсюдженим видом військових злочинів було дезертирство; 2) за дезертирство військові трибунали призначали такі види покарань: смертну кару (розстріл), позбавлення волі, примусові роботи, штраф, направлення в штрафний батальйон; 3) враховуючи, обстановку, в якій здійснювалися ці військові злочини, покарання застосовували умовно і дезертирів відправляли в одну з діючих частин Червоної армії на фронт [17, 45, 55].

Уже на початку 1921 р. було відмінено дію попередніх декретів та постанов. Декрет встановлював виключний судовий порядок розгляду справ про дезертирство, осіб, які їх переховували, пособників і підбурювачів. Також декрет визначав перелік справ, які розглядалися революційними військовими трибуналами фронтів, армії і округів, до них віднесено: дезертирство в бойовій обстановці; дезертирство осіб командного складу; дезертирство та участь в озброєних бандах; переховування, пособництво дезертирам чи підбурювання з боку відповідальних посадових осіб; участь у злочинних групах, які виготовляють та розповсюджують фальшиві військові документи [18, 70].

Таким чином, слід відзначити, що в період з 1919 по 1921 р., який є досить складним і недовготривалим, в УСРР поступово складалася система правових норм, яка регулювала відносини, що виникали у разі вчинення військових злочинів. Уже в 1919 р. Кодифікаційною комісією Нарком'юсту УСРР було підготовлено проект деяких розділів Кримінального кодексу, але з початком громадянської війни його вдалося завершити лише в наступний історичний період. Але незважаючи на ту ситуацію, яка відбувалася в країні, дані відносини були досить врегульовані декретами і постановами Ради Робітничо-Селянської оборони РСФСР та декретами Всеросійського Центрального Виконавчого комітету. В цих нормативно-правових актах було визначено коло суб'єктів, які могли бути притягнуті до кримінальної відповідальності за військові злочини, а також закріплювалися види військових злочинів і система покарань за ці злочини.

Література

1. Огляд даних судової статистики про роботу місцевих та апеляційних судів України в 2006–2010 рр. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://court.gov.ua/sudova_statystyka.
2. Юридична енциклопедія. В 6 т. Т. 1. А—Г / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. — К. : Укр. енцикл., 1998. — 672 с.
3. Максимова О. Д. Законотворчество в Советской России в 1917–1922 годах : монография / О. Д. Максимова. М. : Зерцало М, 2011. — 404 с.
4. Восьмой съезд РКП (б) 18–23 марта 1919 г. // Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1986). — 9-е изд., доп. и испр. — М. : Политиздат, 1983. — Т. 2 : 1917–1922.
5. Циркулярное письмо ЦК РКП (б) всем членам партии об укреплении Красной армии 14 июля 1919 г. // Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1986). — 9-е изд., доп. и испр. — М. : Политиздат, 1983. — Т. 2 : 1917–1922.

6. IX з'їзд РКП (б) 29 марта – 5 апреля 1920 г. // Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1986). 9-е изд., доп. и испр. — М. : Политгиздат, 1983. — Т. 2 : 1917–1922.
7. Історія держави і права Української РСР. В 2 т. Т. 1. 1917–1937 рр. / редкол.: В. М. Бабія [та ін.]. — К. : Наук. думка, 1967. — 669 с.
8. Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки 1919 року // Хрестоматія з історії держави і права України : навч. посіб. для студ. юрид. спец. виш. навч. закл. / за ред. В. Д. Гончаренка ; уклад.: В. Д. Гончаренко, О. Д. Святоцький. — 3-тє вид., переробл. — К. : Ін Юрс, 2003.
9. О мерах борьбы с дезертирством : Декрет Совета Рабоче-Крестьянской обороны РСФСР от 3 марта 1919 года // СУ РСФСР. — 1919. — № 9. — Ст. 94.
10. О мерах к искоренению дезертирства : Декрет Совета Рабоче-Крестьянской обороны РСФСР от 3 июня 1919 года // СУ РСФСР. — 1919. — № 25. — Ст. 287.
11. Положение о Революционных Военных трибуналах : Декрет Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета от 20 нояб. 1919 года // СУ РСФСР. — 1919. — № 58. — Ст. 549.
12. О предоставлении уездным комиссиям по борьбе с дезертирством права наложения на укрывателей дезертиров : постановление Совета Рабоче-Крестьянской обороны РСФСР от 13 дек. 1919 года // СУ РСФСР. 1919. № 67. Ст. 594.
13. О предоставлении Губернским Комиссиям по борьбе с дезертирством права революционных Трибуналов, в отношении вынесения приговоров по делам дезертиров : постановление Совета Рабоче-Крестьянской обороны РСФСР от 13 дек. 1919 года // СУ РСФСР. — 1919. — № 62. — Ст. 573.
14. О предоставлении Полевым Комиссиям по борьбе с дезертирством права наложения взысканий на укрывателей дезертиров : постановление Совета Рабоче-Крестьянской обороны РСФСР от 7 февр. 1920 года // СУ РСФСР. — 1920. — № 9. — Ст. 58.
15. О революционных трибуналах : Декрет ВЦИК от 18 марта 1920 года // СУ РСФСР. — 1920. № 22–23. Ст. 115.
16. О комиссиях по борьбе с дезертирством : Декрет ВЦИК от 8 апр. 1920 года // СУ РСФСР. 1920. — № 26. — Ст. 126.
17. Пакази та копії вироків Одеського губкомдезертир // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України в м. Києві. — Ф. 17. — Оп. 1. — Спр. 27. — 82 арк.
18. О борьбе с дезертирством : Декрет ВЦИК и СНК РСФСР от 2 февр. 1921 года // СУ РСФСР. 1921. № 9. Ст. 61.

Анотація

Шершенькова В. А. Развитие законодательства про військові злочини в УСРР в 1919–1921 роках. — Стаття.

У статті розглядається процес становлення та розвитку законодавства про військові злочини в УСРР у 1919–1921 роках. Характеризується обстановка, яка відбувалася в УСРР, що вплинуло на створення системи норми щодо військових злочинів, а також визначена система покарань, яка застосовувалася за ці види злочинів. Було переглянуто архівні матеріали, які дали змогу більш детально дослідити цей період.

Ключові слова: УСРР, армія, загальновійськовий обов'язок, військовий злочин, покарання.

Аннотация

Шершенькова В. А. Развитие законодательства о военных преступлениях в УСРР в 1919–1921 годах. — Статья.

В статье рассматривается процесс становления и развития законодательства о военных преступлениях в УСРР в 1919–1921 годах. Характеризуется обстановка, которая происходила в УСРР, что повлияло на создание системы нормы относительно военных преступлений, а также определенная система наказаний, которая применялась за эти виды преступлений. Были просмотрены архивные материалы, которые дали возможность более детально исследовать этот период.

Ключевые слова: УСРР, армия, общевойсковая обязанность, военное преступление, наказание.

Summary

Shershenkova V. A. Development of legislation about soldiery crimes in soviet Ukraine in 1919–1921 years. — Article.

In the article, becoming and development of legislation is examined about soldiery crimes in UKRAINE in 1919–1921 years. A situation which took place in UKRAINE is characterized, that influenced on creation of the system of norm in relation to soldiery crimes, and also certain system of punishments, which was used for these types of crimes. The archived materials which enabled more in detail to probe this period were revised.

Keywords: soviet Ukraine, army, common to all arm duty, military crime, punishment.

УДК 343.161(477)“1941/45”: 344.32

Т. В. Лисакова

РОЛЬ ВІЙСЬКОВИХ ТРИБУНАЛІВ У РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ НАРОДНИХ ЗАСІДАТЕЛІВ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ (1941–1945)

З початком Великої Вітчизняної війни провідну роль в розвитку інституту народних засідателів відігравали військові трибунали. Військові трибунали Радянської Армії і Флоту організовувались: при округах (флотах), фронтах, арміях (флотиліях), при корпусах і дивізіях. Військові трибунали військ НКВС будувались за територіальним принципом — окружні й обласні військові трибунали військ НКВС [4, 112].

У зв'язку з цим стало необхідним поширювати Положення про військові трибунали, що діють лише в районах військових дій і місцевостях, оголошених на військовому положенні, і на весь залізничний транспорт. Це було зроблено Указом Президії Верховної Ради СРСР від 5 квітня 1943 р. Указ вимагав введення військової дисципліни на всіх залізницях [5, 54].

По відповідальності за злочини по службі працівники залізничного транспорту були прирівняні до військовослужбовців. Справи про вчинені ними злочини розглядалися у військових трибуналах залізниць за законами військового часу. З 9 травня 1943 р. дія цього указу була поширена і на весь морський і річковий транспорт.

В період Великої Вітчизняної війни систему військових трибуналів складала: 1) військові трибунали Радянської Армії; 2) військові трибунали Військово-Морського Флоту; 3) військові трибунали військ НКВС; 4) військові трибунали залізничного і водного транспорту. Крім того, в прифронтовій смузі ряд обласних судів були реорганізовані у військові трибунали із залишенням у їх веденні народних комісаріатів юстиції союзних республік [4, 110].

Слід зазначити, що загальна судова система, за винятком вищезгаданих випадків тимчасового перетворення деяких народних судів та обласних судів у військові трибунали, залишалася незмінною. Також не мінялися і основні принципи її побудови.